

Beata Kubiak Ho-Chi

ESTETYKA I SZTUKA JAPONSKA

wybrane zagadnienia

UNIVERSITAS

ESTETYKA
I SZTUKA
JAPONSKA

Beata Kubiak Ho-Chi

ESTETYKA I SZTUKA JAPON'SKA

wybrane zagadnienia

KRAKÓW

Podręcznik akademicki dotowany przez
Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego
oraz
Fundację imienia Takashimy

© Copyright by Beata Kubiak Ho-Chi and Towarzystwo Autorów
i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków 2009

ISBN 97883-242-2426-5
TAIWPN UNIVERSITAS

Redakcja
Edyta Podolska-Frej

Projekt okładki i stron tytułowych
Sepielak

na okładce:
przód:
Katsushika Hokusai, Biała śliwa, (*Hakubai zu*), ok. 1800

tył:
Hiroshige hitsu, Rzeka *Fujigawa* w śniegu, (*Fujigawa sekkei*), 1842

Spis treści

Periodyzacja dziejów Japonii	11
Periodyzacja dziejów Chin	12
Podziękowania	15
Nota redakcyjna	17
Wprowadzenie	19

CZĘŚĆ I **ESTETYKA JAPOŃSKA**

1. Ogólne cechy tradycyjnej estetyki japońskiej	29
2. Zarys historii estetyki japońskiej	43
2.1. Etapy kształtowania się estetyki japońskiej	43
2.2. Estetyka w czasach najdawniejszych	45
2.3. Estetyka japońskiej starożytności	48
2.4. Estetyka japońskiego średniowiecza	55
2.5. Estetyka japońskiej nowożytności	68
2.6. Estetyka nowoczesna i współczesna	88

CZĘŚĆ II

SZTUKA JAPOŃSKA

1. Sztuka w kulturze Japonii	107
2. Cechy dystynktywne sztuki japońskiej	109
3. Malarstwo	113
3.1. Wczesne malarstwo japońskie (okresy Kofun, Nara, Heian)	114
3.2. Malarstwo średniowieczne (okresy Kamakura, Muromachi, Azuchi-Momoyama)	123
3.3. Malarstwo japońskiej nowożytności (okres Edo)	130
3.4. Malarstwo nowoczesne (okres Meiji)	146
4. Rzeźba	155
Najstarsza rzeźba figuralna	155
Rozwój rzeźby buddyjskiej (okresy Asuka, Hakuho, Tenpyō)	156
Rzeźba okresów Heian i Kamakura	158
Schyłek rzeźby sakralnej w okresach Muromachi, Momoyama i Edo	161
Rzeźba od okresu Meiji	162
5. Architektura	167
5.1. Wprowadzenie do japońskiej architektury	167
5.2. Architektura świecka	179
5.3. Architektura sakralna	186
6. Sztuki widowiskowe	195
6.1. Teatr <i>nō</i>	196
6.2. Teatr <i>bunraku</i>	207
6.3. Teatr <i>kabuki</i>	217
7. Zakończenie	229

Słownik terminologiczny estetyki i sztuki japońskiej

opracowały Ewa Machotka i Iga Rutkowska	233
Bibliografia	299
Indeks rzeczowy	309
Indeks nazwisk	329
Źródła ilustracji	337

JAPONIA

*Mojej Mamie,
Lucynie Orlńskiej-Wróblewskiej*

Periodyzacja dziejów Japonii (ważniejsze okresy)

Jōmon		– ok. 12 tys. p.n.e. – ok. IV w. p.n.e.
Yayoi		– ok. IV w. p.n.e. – ok. III w. n.e.
Kofun		– III w. – VII w.
	Asuka	– 538–645
	Hakuhō	– 645–710
Nara		– 710–794
	Tenpyō	– 710–794
Heian		– 794–1185 (wczesny okres Heian – 794–894, późny okres Heian lub Fujiwara – 894–1185)
Kamakura		– 1192–1333
Muromachi (Ashikaga)		– 1333–1560
	Kitayama	– poł. XIV w. – pocz. XV w.
	Higashiyama	– poł. XV w. – pocz. XVI w.
Azuchi-Momoyama		– 1560–1600
	Momoyama	– poł. XVI w. – pocz. XVII w.
Edo (Tokugawa)		– 1600–1868
Meiji		– 1868–1912
Taishō		– 1912–1926
Shōwa		– 1926–1989
Heisei		– od 1989

Periodyzacja dziejów Chin (ważniejsze dynastie i okresy)¹

Neolit	8000 – 2000 p.n.e.
Dynastia Xia	XXI w. – XVI w. p.n.e.
Dynastia Shang	XVI w. – XI w. p.n.e.
Dynastia Zachodnia Zhou	XI w. – 771 p.n.e.
Dynastia Wschodnia Zhou	770–221 (lub 256) p.n.e.
Okres Wiosen i Jesieni	770–476 p.n.e.
Okres Walczących Królestw	475–221 p.n.e.
Dynastia Qin	221–206 p.n.e.
Dynastia Zachodnia Han	206 p.n.e. – 8 n.e.
Dynastia Xin	8–23
Dynastia Wschodnia Han	25–220
Okres Trzech Królestw	220–265
Dynastia Zachodnia Jin	265–316
Dynastia Wschodnia Jin	317–420

Dynastie Północne i Południowe	420–589
Dynastia Sui	581–618
Dynastia Tang	618–907
Pięć Dynastii	907–960
Dynastia Liao	916–1125
Dynastia Północna Song	960–1127
Dynastia Jin	1115–1234
Dynastia Południowa Song	1127–1279
Dynastia Yuan	1279–1368
Dynastia Ming	1368–1644
Dynastia Qing	1644–1911
Republika Chińska	1911–1949 (od 1949 na Tajwanie)
Chińska Republika Ludowa	1949 –

¹ Na podstawie Słownika *Cibai*, Shanghai 2004.

Podziękowania

Od pomysłu napisania książki do czasu jej ukazania się w ostatecznej postaci wiedzie zazwyczaj długa droga. Na drodze tej spotykamy ludzi, bez których istnienia i pomocy autor byłby często bezradny, a publikacja może nigdy by nie zaistniała. Tak też było z moją książką, która swoje powstanie zawdzięcza życzliwości, wiedzy i pomocy wielu Osób, wobec których mam wielki dług wdzięczności.

Osobą bezpośrednio odpowiedzialną za ukazanie się tej książki jest Pani Edyta Podolska-Frej i to właśnie od Niej, niejako chronologicznie, chciałabym rozpocząć swoje podziękowania. Jestem Jej wdzięczna nie tylko za wytężoną pracę nad tą wyjątkowo skomplikowaną redakcyjnie książką, ale również za to, że dała mi impuls do jej napisania, a Jej entuzjazm, po przeczytaniu pierwszych fragmentów, sprawił, że poczułam się na siłach podjąć wyzwanie. Pani Edyto, gdyby nie Pani, chyba nie podjęłabym się napisania książki o tak szerokim zakresie tematycznym – dziękuję serdecznie za Pani wiarę i nieustające wsparcie.

Szczególne wsparcie otrzymałam ze strony prof. Krystyny Wilkoszewskiej, z którą los szczęśliwie zetknął mnie po raz pierwszy kilka lat temu w Japonii. Było to jedno z tych spotkań, które sprawiają, że życie człowieka zaczyna toczyć się nowym torem. W moim wypadku chodziło o życie naukowe, które intuicyjnie już wcześniej ukierunkowywałam na estetykę, lecz jako japo-nistce, nie estetykowi, nie było mi łatwo przekroczyć granicę dzielącą obie dyscypliny. Badania interdyscyplinarne, jakie w tym czasie prowadziła prof. Wilkoszewska, i Jej talent do przełamywania barier sprawiły, że estetyka, nie tylko japońska, stała mi się wyjątkowo bliska. Niech mi będzie wolno podziękować Jej tutaj za wszystko – za uchylenie rąbka tajemnicy estetyki, za możliwość uczestniczenia w fantastycznych, inspirujących konferencjach estetycznych i za krzepiące przekonanie o potrzebie powstania książki o estetyce i sztuce japońskiej.

Serdeczne podziękowania pragnę skierować również do prof. Ewy Pałasz-Rutkowskiej, która tyleż ciepło, co stanowczo mobilizowała mnie i dyscyplinowała przy pisaniu tej książki, życzliwie wspierając moje działania estetyczne, oraz do prof. Alfreda Majewicza, na którego pomoc naukową mogłam zawsze bezwarunkowo liczyć.

Ambasador Henryk Lipszyc, dr Ewa Machotka, dr Maciej Kanert to Osoby, którym jestem niezmiernie wdzięczna za wnikliwe przeczytanie rozdziałów, kolejno, o sztukach widowiskowych, o estetyce, malarstwie i drzeworycie oraz o rzeźbie i architekturze. Pomimo wielu zajęć i wyťažonej własnej pracy, poświęcili oni dla tej książki swój cenny czas. Ich trafne uwagi przyczyniły się do wyeliminowania błędów, o jakie w pracy obejmującej tak wiele tematów jest wyjątkowo łatwo, i wzbogaciły treść książki.

Za konsultacje sinologiczne i obszerne wyjaśnienia dotyczące periodyzacji dziejów Chin dziękuję serdecznie dr. Marcinowi Jacobiemu.

Ważną, integralną częścią tej książki jest materiał zdjęciowy, który zawsze przysparza autorowi różnorodnych kłopotów. Wielu z nich udało mi się uniknąć dzięki niezastąpionej pomocy moich Kolegów Japonistów. Dziękuję bardzo dr Jadwidze Rodowicz, prof. Ewie Pałasz-Rutkowskiej, Idze Rutkowskiej, Ani Zalewskiej, ale przede wszystkim szczególnie gorąco dziękuję Karolinie Satō, która jest Autorką większości zdjęć zamieszczonych w książce. Karolinko, nie zapomnę nigdy, jak w trudnej dla mnie chwili błyskawicznie odpowiedziałaś na mój dramatyczny apel o zdjęcia i ile pracy włożyłaś w zdobycie wielu z nich.

Słowa podziękowania należą się również studentom warszawskiej japonistyki, którzy podczas prowadzonych przeze mnie konwersatoriów, seminariów i wykładów z estetyki i sztuki japońskiej swoim aktywnym uczestnictwem i pytaniami nieustająco prowokowali mnie do przemyśleń. To przede wszystkim dla Was jest ta książka.

I wreszcie dziękuję mojej Rodzinie, Stefanowi, Mai i Oleńce, za cierpliwość i zrozumienie dla japońskiej estetyki i sztuki, która przez ostatnie lata zajmowała wyjątkowo dużo miejsca w naszym domu. A Basi Słomce dziękuję za podtrzymywanie mnie na duchu i przyjacielskie wsparcie, na które, jak wiem, zawsze mogę liczyć.

Pragnę również wyrazić swoją wdzięczność dla Fundacji im. Takashimy oraz dla Ministerstwa Edukacji Narodowej. Wsparcie finansowe, jakie książka otrzymała od obu Instytucji, pozwoliło na wydanie jej w zamierzonej formie i zamieszczenie dużej liczby zdjęć.

Nota redakcyjna

Występujące w książce nazwy i terminy japońskie zapisane zostały w międzynarodowej transkrypcji Hepburna. Zgodnie z nią samogłoski *a, i, u, e, o* oraz większość spółgłosek wymawiane są podobnie jak w języku polskim. Niektóre samogłoski mogą występować w postaci wydłużonej, np.: *ū, ō* – należy je wymawiać z podwójnym iloczasem: *uu, oo*. Inaczej niż po polsku wymawiamy spółgłoski: *ch = ć, sh = ś, j = dź, ts = c, z = dz, y = j, w = ł*.

Wyrazy japońskie, które przeniknęły do języka polskiego, zapisane zostały w sposób spolszczony, np.: *sinto, siogun, gejsza, Tokio, Kioto, Osaka*.

W stosunku do japońskich terminów, imion własnych i nazw geograficznych zastosowana została odmiana zgodnie z polskimi zasadami, np.: *ikebana – ikebany, Tsubouchi – Tsubouchiego, Tosa – Tosy, Osaka – Osace*.

Japońskie imiona i nazwiska podane zostały zgodnie ze zwyczajem japońskim, w kolejności najpierw nazwisko, potem imię, np. *Ashikaga (nazwisko) Yoshimasa (imię)*.

Do zapisu nazwisk i terminów chińskich zastosowano międzynarodową transkrypcję *pinyin*.

Wprowadzenie

KILKA SŁÓW O KSIĄŻCE

Głównym tematem niniejszej książki, która powstała jako podręcznik akademicki przeznaczony dla japonistów, jest estetyka i sztuka japońska. Książka ta służyć może również jako przewodnik po tych dziedzinach dla wszystkich zainteresowanych tematami transkulturowymi. Zasadniczym jej celem jest wprowadzenie w rozległą dziedzinę wiedzy o japońskiej estetyce i sztuce, której miejsce w poznaniu i zrozumieniu Japonii jest wyjątkowe. I tu wyobrazić sobie mogą głosy sprzeciwu historyków, antropologów, kulturoznawców, literaturoznawców, językoznawców czy wreszcie filozofów i religioznawców, z których każdy przekonany jest o wyjątkowości badanej przez siebie dziedziny oraz jej roli w zgłębianiu wiedzy o danym kraju. Zaczniemy zatem od postawienia pytania, dlaczego to właśnie estetyka i sztuka są dla poznania i zrozumienia Japonii tak ważne. Odpowiedzią jest esencjalny charakter japońskiej estetyki. Należy przy tym zaznaczyć, że pod pojęciem japońskiej estetyki rozumiem przede wszystkim uwrażliwienie w tym kraju na piękno w ogóle, czyli szczególnie, emocjonalny stosunek mieszkańców Japonii do piękna, przejawiającego się zarówno w sztuce, jak i do piękna odnajdywanego we wszystkich przejawach natury, z życiem ludzkim włącznie. To przekonanie o wyjątkowym charakterze japońskiej estetyki zaprzątało moje myśli od lat, a utwierdziła mnie w nim prof. Krystyna Wilkoszewska, która w ostatnich latach odkryła tradycyjną japońską estetykę dla polskich estetyków i filozofów. Esencjalność japońskiej estetyki wiąże się ze szczególną rolą poznania zmysłowego w kulturze Japonii, dzięki czemu miejsce estetyki i sztuki (dziedzin związanych ze zmysłami, emocjami) w kulturze tego kraju porównać można z miejscem nauki (dla której podstawę stanowi logika) w kulturze Zachodu. Zachód żył zawsze w kulcie *logosu*, czyli rozumu i słowa. Racjonalność dla ludzi Zachodu była i ciągle jest najważniejsza. Estetyka to dla nas bardziej nauka i wiedza o tym, co piękne, niż samo odczuwanie piękna. A sztuka, choć silnie istnieje w naszej świadomości poprzez dzieło sztuki, to myśl o niej i wyrażone słowem krytyczne spojrzenie na sztukę jest równie ważne, jak samo dzieło sztuki. Tymczasem Japonia, od najdawniejszych czasów,

holdowała wartościom estetycznym, czyli zmysłowym, nielogicznym, intuicyjnym, łącząc to, co piękne, z tym, co dobre, właściwe, sprawiedliwe. Racjonalność nigdy nie była w japońskiej myśli podkreślana, logika nigdy nie była najważniejsza, a teoria sztuki nie rozwinęła się w tym kraju tak jak na Zachodzie. Piękno natomiast dostrzegane było w Japonii we wszystkich jego przejawach, i to od zarania dziejów – w czasach prehistorycznych odległego okresu Jōmon, kiedy tworzone naczynia ceramiczne o fantastycznych, „płomienistych” kształtach; w japońskiej starożytności, kiedy piękno stało się na dworze Heian naczelnym kryterium wszystkiego i wyznaczyło standardy estetyczno-etyczne dla następnych pokoleń; w średniowieczu, gdy w ucieczce przed pożogą wojenną odnajdywano bezpieczne schronienie w pięknie ubóstwa, prostoty i samotności; w czasach nowożytnych, gdzie nie tylko niepisany kodeks samurajski *bushidō* ustanowił zasady pięknej śmierci, ale też najwięksi dramatopisarze tego okresu w samobójczej śmierci kochanków dostrzegli piękno wymazujące wszystkie winy człowieka; i wreszcie w czasach nowoczesnych, gdy piękno sztuki i życia Europejczyków stało się niedoścignionym wzorem, a estetyka uniwersytecka została w Japonii nazwana „nauką o pięknie” – *bigaku*. A czy japońska estetyka, pojmowana jako to szczególne uwrażliwienie Japończyków na piękno, obroniła się w czasach współczesnych? Niektórzy sceptycy i chłodni realisci, jak choćby Alex Kerr¹, daliby odpowiedź negatywną, lecz większość japonistów, do których i ja należę, pozostanie idealistami i zawsze dostrzegać będzie piękno japońskiej sosny stojącej samotnie na nadmorskim urwisku, świadomie omijając wzrokiem szare, wybetonowane nabrzeże.

Główną trudnością przy pisaniu tej książki, która ma charakter popularnonaukowy, a więc napisana została z określonym rygiem, było takie rozłożenie materiału, by zawarte w niej wiadomości nie nakładały się na siebie i nie powtarzały w kolejnych rozdziałach. W przypadku pisania o dziedzinach tak ściśle ze sobą związanych jak estetyka i sztuka jest to rzecz trudna do zrealizowania. Staralam się jednak, w miarę możliwości, rozdzielić obie te dziedziny. W tym celu książka podzielona została na dwie zasadnicze części: I. Estetykę japońską oraz II. Sztukę japońską. W pierwszej części omówione zostały główne zagadnienia związane z ogólnymi cechami tradycyjnej estetyki japońskiej oraz prześledzona została historia japońskiej estetyki od czasów najdawniejszych do współczesności. W drugiej części zamieszczone zostały podstawowe wiadomości o wybranych dziedzinach sztuki japońskiej: malarstwie, rzeźbie, architekturze oraz sztukach widowiskowych. Uzupełnienie książki stanowi słownik terminów z dziedziny estetyki i sztuki, sporządzony przez Ięgę Rutkowską – japonistkę i antropologa, specjalizującą się w tematach z dziedziny estetyki i sztuki widowiskowej, oraz Ewę Machotkę – japonistkę i historyka sztuki. Książka zawiera także indeksy – znakowy i rzeczowy – pozwalające na szybkie odnajdywanie konkretnych wiadomości. Idealem byłoby czytanie książki w takiej kolejności, w jakiej została napisana. Najczęściej jednak tego typu prace czytamy wybiórczo, a wtedy, by jak najlepiej skorzystać z niniejszego opracowania, chcąc np. poszerzyć wiedzę o japońskim malarstwie nowożytnym, które przedstawione zostało w części drugiej, wskazane jest uzupełnienie wiadomości o tle historyczno-kulturowym epoki i estetyce nowożytnej, które opisane zostały w odpowiednim rozdziale części pierwszej.

Niniejsza książka absolutnie nie wyczerpuje całości problematyki, jaka mieści się w temacie estetyki i sztuki japońskiej, który, nie da się ukryć, jest tematem-rzeką. Stąd podtytuł książki: *Wybrane zagadnienia*, który, mam nadzieję, pozwoli mi wyjść z honorem z niełatwej sytuacji i wykonać zadanie,

¹ Por. A. Kerr, *Psy i demony. Ciemne strony Japonii*, przeł. T. Stanek, Universitas, Kraków 2008.

jakie przed sobą nieopatrznie postawiłam. Kiedy osiem lat temu, zafascynowana odkrywaniem tematu japońskiej estetyki, radziłam się co do zasadności prowadzenia badań w tej dziedzinie swojej wielkiej japonistycznej Nauczycielki dr Krystyny Okazaki (1942–2008), znanej nie tylko ze swej wiedzy o Japonii, ale też z rzadko spotykanej jasności i logiki sądów, wyraziła ona, ze znaną sobie powściągliwością, pewien sceptycyzm co do tego projektu. Rozległość dziedziny stanowiła jedną z przyczyn jej wątpliwości. Wszakże estetyka obejmuje tyle innych dziedzin, nie tylko te, które są z natury „estetyczne”, a więc malarstwo, grafikę, architekturę, rzeźbę, rzemiosło artystyczne, sztuki widowiskowe, ale także poezję, literaturę, muzykę, film, fotografię, jak również to, co w Japonii możemy nazwać sztuką codzienności, a więc ceremonię herbacianą, ikebana, sztukę projektowania ogrodów czy wreszcie sztukę rozstawiania się z życiem, bo o takiej niewątpliwie możemy mówić, jeśli przyjrzymy się tradycyjnej japońskiej „specjalności”, jaką jest rozbudowana ceremonia odbierania sobie życia przez rozcięcie brzucha – *seppuku*. Mój apetyt na japońską estetykę był jednak zbyt duży, by nie spróbować uszczknąć z niej choćby niewielkiej jej części. I to właśnie ta mała część zaprezentowana została w niniejszej książce.

BADANIA NAD JAPOŃSKĄ ESTETYKĄ I SZTUKĄ W POLSCE I POZA JEJ GRANICAMI

Badania nad japońską estetyką i sztuką w Polsce nie należą do szczególnie zaawansowanych. W akademickich ośrodkach japonistycznych, które skupiają się w Warszawie, Krakowie, Poznaniu i Toruniu, ani jedna, ani druga dziedzina nie stanowiły do niedawna głównego tematu badań polskich japonistów. Studiowane były niejako na uboczu innych dziedzin badawczych, jak to się działo w przypadku nestorów polskiej japonistyki: profesora Wiesława Kotańskiego (1915–2005), specjalisty z dziedziny języka i literatury japońskiej, czy profesor Jolanty Tubielewicz (1931–2003), zajmującej się historią Japonii. Estetyka i sztuka nie znajdowały się również do niedawna w programie japonistycznego nauczania. Dopiero w roku akademickim 2006/2007 po raz pierwszy w historii japonistyki Uniwersytetu Warszawskiego wprowadzony został do programu studiów licencjackich przedmiot „Wiedza o estetyce i sztuce Japonii”.

O samej estetyce japońskiej pisano do tej pory głównie w sposób encyklopedyczny lub fragmentaryczny, choć i tak należy się cieszyć, że wydawanych jest w Polsce coraz więcej książek zgłębiających tematykę japońską. Nawiązania do estetyki znajdują się w niektórych japonistycznych pracach literaturoznawczych, teatrologicznych czy historycznych, choć estetyka nie stanowi ich głównego tematu. I tak pewne wiadomości o japońskiej estetyce znaleźć można w trzypięciotomowej *Literaturze japońskiej* oraz w *Formach w literaturze japońskiej* Mikołaja Melanowicza², w słowniku

² M. Melanowicz, *Literatura japońska. Od VI do połowy XIX wieku* oraz *Literatura japońska. Proza XX wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994; *Literatura japońska. Poezja XX wieku. Teatr XX wieku*, PWN, Warszawa 1996; *Formy w literaturze japońskiej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003.

Kultura Japonii Jolanty Tubielewicz³, który zawiera również dużo szczegółowych haseł z dziedziny sztuki japońskiej, a także w książce *Dziedzictwo japońskich bogów. Uranokracja* Wiesława Kotańskiego⁴. O estetyce w twórczości Matsuo Bashō, a więc estetyce związanej z okresem Edo (1600–1868), wspomina Agnieszka Żuławska-Umeda w przekładzie utworów Matsuo Bashō *Z podróźnej sakwy i Dziennik podróży do Sarashina*⁵ oraz w książce zatytułowanej *Poetyka szkoły Matsuo Bashō (lata 1684–1694)*⁶. Tematy związane z estetyką okresu Heian (794–1185) porusza Iwona Kordzińska-Nawrocka w pracy *Japońska miłość dworska*⁷ oraz w zbiorze esejów pod jej redakcją *W kręgu tradycji dworu Heian*⁸. Z kolei Jadwiga M. Rodowicz analizuje estetykę teatru nō w pracy *Aktor doskonali. Traktaty Zeami o sztuce nō*⁹, a Estera Żeromska w pracach *Maska na japońskiej scenie. Od pradziejów do powstania teatru nō*¹⁰ oraz *Teatr japoński. Powrót do przeszłości*¹¹ wielokrotnie nawiązuje do estetyki japońskich sztuk widowiskowych. Sporo odwołań do estetyki we współczesnej literaturze japońskiej, zarówno estetyki tradycyjnej, jak i zapożyczonej z Zachodu, można również znaleźć w mojej książce o Mishimie Yukio – *Mishima Yukio. Estetyka klasyczna w prozie i dramacie 1941–1960*¹². Podobny temat poruszony został w wydanej ostatnio książce Beaty Bohorodycz i Estery Żeromskiej *Mishima Yukio (1925–1970)*¹³. Lecz we wszystkich tych pracach estetyka traktowana jest jako temat poboczny, podczas gdy tematem głównym jest japońska literatura, poezja czy teatr. Do nielicznych polskich publikacji japonistycznych, w których japońska estetyka stanowi główny temat, należy artykuł Agnieszki Żuławskiej-Umedy *Wartości estetyczne w poetyce haikai szkoły Bashō*¹⁴ oraz mój artykuł o historii nowoczesnej estetyki w Japonii *Japońskie odkrywanie estetyki*¹⁵. Tę japonistyczną „lukę estetyczną” w polskim piśmiennictwie wypełnia trzynomowa antologia *Estetyka japońska*, zredagowana nie przez japonistę, lecz przez filozofa i estetyka Krystynę Wilkoszewską¹⁶. Poszczególne tomy zawierają przekłady z języka angielskiego interesujących esejów o japońskiej estetyce, przekłady z japońskiego tekstów uznanych za kanon estetyczny w literaturze japońskiej, a także eseje o japońskiej estetyce pióra Krystyny Wilkoszewskiej – mają one szczególną wagę ze

³ J. Tubielewicz, *Kultura Japonii. Słownik*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1996.

⁴ W. Kotański, *Dziedzictwo japońskich bogów. Uranokracja*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków 1995.

⁵ M. Bashō, *Z podróźnej sakwy. Z dodaniem Dziennika podróży do Sarashina*, przekład i wstęp A. Żuławska-Umeda, Sen, Warszawa 1994.

⁶ A. Żuławska-Umeda, *Poetyka szkoły Matsuo Bashō (lata 1684–1694)*, Neriton, Warszawa 2007.

⁷ I. Kordzińska-Nawrocka, *Japońska miłość dworska*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2005.

⁸ *W kręgu tradycji dworu Heian*, red. I. Kordzińska-Nawrocka, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2008.

⁹ J.M. Rodowicz, *Aktor doskonali. Traktaty Zeami o sztuce nō*, słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2000.

¹⁰ E. Żeromska, *Maska na japońskiej scenie. Od pradziejów do powstania teatru nō*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2003.

¹¹ Taż, *Teatr japoński. Powrót do przeszłości*, Dialog, Warszawa 1996.

¹² B. Kubiak Ho-Chi, *Mishima Yukio. Estetyka klasyczna w prozie i dramacie 1941–1960*, Universitas, Kraków 2004.

¹³ B. Bohorodycz, E. Żeromska, *Mishima Yukio (1925–1970)*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2008.

¹⁴ A. Żuławska-Umeda, *Wartości estetyczne w poetyce haikai szkoły Bashō*, „Estetyka i Krytyka”, nr 6/2005.

¹⁵ B. Kubiak Ho-Chi, *Japońskie odkrywanie estetyki*, „Japonica”, nr 16/2003.

¹⁶ *Estetyka japońska. Antologia*, t. I, *Wymiary przestrzeni*, red. K. Wilkoszewska, Universitas, Kraków 2001, *Estetyka japońska. Antologia*, t. II, *Słowa i obrazy*, red. K. Wilkoszewska oraz *Estetyka japońska. Antologia*, t. III, *Estetyka życia i piękno umierania*, red. K. Wilkoszewska, oba tomy wydane przez Universitas, Kraków 2005.

względem na to, że prezentują spojrzenie polskiego estetyka na estetykę kraju o zupełnie odmiennej kulturze.

Trudno się jednak dziwić, że w polskim piśmiennictwie brak jest monograficznych opracowań japońskiej estetyki, skoro jest ona dziedziną, o której wiedza nie została dotychczas usystematyzowana nawet w samej Japonii. Pomimo stosunkowo silnej pozycji estetyki na japońskich uniwersytetach, nie powstała do tej pory w Japonii praca, której tytuł brzmiałby w tłumaczeniu na polski „Historia japońskiej estetyki”. Przeprowadzone do tej pory w Japonii badania rodzimej estetyki są w większości wyrywkowe, niepełne bądź wąskie. Co ciekawe, uporządkowanie wiedzy o historii japońskiej estetyki zdaje się bardziej interesować badaczy zachodnich, niż uczonych japońskich. Z prac powstałych na temat historii estetyki japońskiej w ostatnim dziesięcioleciu na uwagę zasługują szczególnie dwie książki o nowoczesnej estetyce japońskiej, napisane przez amerykańskiego japonistę włoskiego pochodzenia, Michaela F. Marra: *Modern Japanese Aesthetics. A Reader* oraz *A History of Modern Japanese Aesthetics*¹⁷. Systematyzują one wiedzę o nowoczesnej japońskiej estetyce i stanowią dla jej badaczy podstawowe źródło wiadomości.

Opracowania napisane przez japońskich estetyków i mające zadatki na syntezę rodzimej estetyki sprowadzają się do kilku zaledwie prac i, co charakterystyczne, wszystkie napisane zostały w języku angielskim, z myślą o czytelniku zachodnim. Pierwszą pracą, w której estetyka japońska potraktowana została najbardziej kompleksowo i uniwersalnie, jest książka Uedy Makoto *Literary and Art Theories in Japan*¹⁸. Ueda przedstawił w niej estetykę japońską, analizując w poszczególnych esejach wiele dziedzin sztuki, w których najlepiej, według niego, przejawia się tradycyjna japońska estetyka. Kolejne rozdziały książki, zachowując charakter chronologiczny, traktują o teorii poezji, fikcji literackiej, teatrze *nō*, ikebanie, ceremonii herbacianej, farsie *kyōgen*, melorecytacji, malarstwie, haiku, kaligrafii, teatrze *bunraku* oraz interpretacji japońskiej literatury w duchu sintoistycznym.

Następna książka warta uwagi to niewielka objętościowo praca Toshihiko i Toyo Izutsu *The Theory of Beauty in the Classical Aesthetics of Japan*¹⁹, napisana językiem estetyki filozoficznej i składająca się z dwóch części. W pierwszej z nich autorzy przedstawili estetyczną strukturę japońskiej poezji *waka*, dokonali analizy pojęcia *yūgen* w traktatach *nō* Zeamiego, przyjrzeni się kategorii *wabi* w ceremonii herbacianej oraz przedstawili haiku jako „egzystencjalne wydarzenie”²⁰. Druga część książki zawiera tłumaczenie na angielski siedmiu klasycznych japońskich tekstów teoretycznych związanych z poruszonymi wcześniej tematami.

¹⁷ Zob. M.F. Marra, *Modern Japanese Aesthetics. A Reader*, University of Hawai'i Press, Honolulu 1999 oraz *A History of Modern Japanese Aesthetics*, red., wstęp M.F. Marra, University of Hawai'i Press, Honolulu 2001.

¹⁸ M. Ueda, *Literary and Art Theories in Japan*, Center for Japanese Studies, The University of Michigan, Ann Arbor, Michigan 1967.

¹⁹ T. T. Izutsu, *The Theory of Beauty in the Classical Aesthetics of Japan*, Martinus Nijhoff Publishers, Hague, Boston, London 1981.

²⁰ W *Estetyce japońskiej. Antologia*, t. I, dz. cyt., zostały przełożone z języka angielskiego cztery eseje z książki Izutsu: *Metafizyczne tło teorii nō. Analiza „Dziewięciu etapów” Zeamiego*, s. 71–88 oraz *Estetyczna struktura poezji waka*, s. 109–124, oba w przekładzie M. Jakubczak, a także *Haiku jako wydarzenie egzystencjalne*, przeł. A.J. Nowak, s. 140–150 i *Droga herbaty. Sztuka świadomości przestrzennej*, przeł. K. Wilkoszewska, s. 187–203.

Trzecią wartościową książką o estetyce japońskiej jest krótka praca Hisamatsu Sen'ichiego *The Vocabulary of Japanese Literary Aesthetics*²¹. Pomimo że dotyczy ona wyłącznie literatury, przedstawiony w niej szeroki kontekst kulturowy i historyczny, szczegółowe subdywizje oraz staranny dobór kryteriów opisu sprawiają, że praca Hisamatsu prezentuje wysoką wartość merytoryczną.

Podobny do Hisamatsu wysilek podjął Kuriyama Riichi, jednak książka *Nihon bungaku ni okeru bi no kōzō* (Struktura piękna w literaturze japońskiej), której Kuriyama jest redaktorem²², przedstawia się bardziej jako zbiór esejów na temat klasycznej literatury japońskiej, niż jako kompendium wiedzy o japońskiej estetyce.

Tymczasem nie ulega wątpliwości, że historii japońskiej estetyki należy się odrębne, całościowe opracowanie, choć jego dokonanie będzie zapewne zadaniem niezwykle trudnym. Jak już zostało wcześniej wspomniane, japońska estetyka obejmuje bowiem swym zasięgiem wyjątkowo dużo dziedzin sztuki i życia, począwszy od malarstwa (*kaiga*), kaligrafii (*shodō*), ceramiki (*tōki*), rzeźby (*chōkoku*), architektury (*kenchiku*), poprzez poezję (*shi*), prozę (*sanbun*), dramat (*gikyoku*), muzykę (*ongaku*), taniec (*buyō*), sztuki widowiskowe (*geinō*), spośród których najbardziej reprezentatywnymi formami są *nō*, *kabuki* i *bunraku*, a skończywszy na dziedzinach typowo japońskich, powstałych poprzez podniesienie do rangi sztuki czynności życia codziennego, takich jak picie herbaty, które zrodziło unikalną japońską ceremonię herbacianą (*chanoyu*), sztuka układania kwiatów (*kadō*) – przekształcona w sztukę ikebany, czy wreszcie projektowanie ogrodów (*teien*). Można by w zasadzie bez końca wymieniać dziedziny, które w Japonii wiążą się ze sztuką (a co za tym idzie, mogą być badane estetycznie), jako że przenikanie się życia i sztuki, zarówno w Japonii dawnej, jak i współczesnej, jest wyjątkowo silne. Uświadomienie sobie takiego stanu rzeczy jest dla badacza japońskiej estetyki deprymujące, gdyż prowadzi do pesymistycznych wniosków, wyrażających się w wątpliwości, czy kiedykolwiek powstanie dzieło, które będzie mogło zostać nazwane „Historią japońskiej estetyki od czasów najdawniejszych po dzień dzisiejszy”. Czy narodzi się kiedyś japoński Tatarkiewicz, który podejmie się zadania uporządkowania tak rozległej dziedziny wiedzy, jaką jest japońska estetyka?

Historia sztuki japońskiej ma więcej szczęścia niż historia japońskiej estetyki. Zarówno w Japonii, jak i na Zachodzie nie brakuje fachowych opracowań w tej dziedzinie, choć w Polsce mamy ich nieporównanie mniej niż np. w Stanach Zjednoczonych czy Francji. Duży wkład w rozwój wiedzy o sztuce japońskiej w naszym kraju wnieśli historycy sztuki. Należy tu przede wszystkim wymienić nieżyjącą już Zofię Alberową, która przez wiele lat zajmowała się zbiorami japońskimi w Muzeum Narodowym w Krakowie i której książka *O sztuce Japonii*²³ jest w naszym kraju głównym opracowaniem dotyczącym sztuki japońskiej. Jej pracę w Muzeum Narodowym w Krakowie kontynuuje historyk sztuki Beata Romanowicz. W warszawskim Muzeum Narodowym zbiorami japońskimi opiekuje się również historyk sztuki Katarzyna Maleszko, autorka m.in. pracy o japońskich drzeworytach *ukiyo*

²¹ Hisamatsu S., *The Vocabulary of Japanese Literary Aesthetics*, Centre for East Asian Cultural Studies, Tokyo 1963. Na książkę tę składają się w dużej części teksty zaczerpnięte z sześciotomowego opracowania historii literatury japońskiej pod redakcją Hisamatsu *Nihon bungakushi* (Historia literatury japońskiej), Shibundō, 1956–1960.

²² *Nihon bungaku ni okeru bi no kōzō* (Struktura piękna w literaturze japońskiej), red. Kuriyama R., Yuzankaku, Tōkyō 1983.

²³ Z. Alberowa, *O sztuce Japonii*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1987.

zatytułowanej *Krajobrazy Japonii*²⁴. Tematyka japońska bliska jest również profesorowi Przemysławowi Trzeciakowi, którego praca *Idea i tusz. Malarstwo w kręgu buddyzmu chan/zen*²⁵ przedstawia związki japońskiego i chińskiego malarstwa zenistycznego z filozofią zen, oraz historykowi sztuki Łukaszowi Kossowskiemu, kustoszowi Muzeum Literatury w Warszawie, współautorowi katalogu do wystawy *Inspiracje sztuką Japonii w malarstwie i grafice polskich modernistów*²⁶. Wszyscy oni są ponadto autorami artykułów na temat sztuki japońskiej zamieszczanych w różnych periodykach i katalogach do wystaw lub tłumaczami opracowań na temat sztuki japońskiej – Katarzynie Maleszko na przykład zawdzięczamy przekład jednego z najlepszych na naszym rynku opracowań malarstwa japońskiego pióra Miyeko Murase *Sześć wieków malarstwa japońskiego. Od Sesshū do artystów współczesnych*²⁷, a Beata Romanowicz jest współautorką przekładu, wspólnie z japonistkami Wiolettą Laskowską i Joanną Wolską-Lenarczyk, ważnego opracowania w dziedzinie japońskiego drzeworytu Timona Screecha *Erotyczne obrazy japońskie 1700–1820. Przestrzeń przepływającego świata*²⁸. Ciekawostką jest natomiast, że polska historia sztuki programowo nie zajmuje się sztuką Orientu. Wymienieni historycy sztuki rozwijali swoje zainteresowania japońską sztuką indywidualnie.

Spośród japonistów o sztukach plastycznych w Japonii pisał przede wszystkim Wiesław Kotański, autor drugiego w naszym kraju kompleksowego opracowania historii sztuki japońskiej *Sztuka Japonii*²⁹. Jolanta Tubielewicz jest autorką książki o zabytkach Nary i Kioto³⁰, a Maciej Kanert w książce *Starożytna Japonia. Miejsca, ludzie, historia*³¹ przedstawia ważne zabytki architektury i rzeźby również z okolic Nary i Kioto. Niewielka książka architekta Tadeusza Baruckiego o architekturze Japonii³² jest ogólnym opracowaniem historii japońskiej architektury od czasów najdawniejszych po XX w. Z kolei głównymi polskimi pracami na temat sztuki widowiskowej są obecnie książki o teatrze *nō* japonistki Jadwigi M. Rodowicz, *Pięć wcieleń kobiety w teatrze nō*³³ i wymieniony już *Aktor doskonały*. Sporo wiadomości o tym teatrze znaleźć również można w pracy innych japonistów – Estery Żeromskiej we wspomnianej już *Masce na japońskiej scenie* oraz w obszernym opracowaniu literatury japońskiej Mikołaja Melanowicza, *Literatura japońska. Od VI do połowy XIX w.*³⁴ Brak jest natomiast do tej pory monografii teatrów *bunraku* i *kabuki* (poza niepublikowanymi pracami magisterskimi, japonistycznymi i teatrologicznymi), choć, miejmy nadzieję, luka ta zostanie niedługo uzupełniona pracą na temat historii teatru japońskiego autorstwa Estery Żeromskiej, znajdującą

²⁴ K. Maleszko, *Krajobrazy Japonii*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2006.

²⁵ P. Trzeciak, *Idea i tusz. Malarstwo w kręgu buddyzmu chan/zen*, Prószyński i S-ka, Warszawa 2002.

²⁶ Z. Alberowa, Ł. Kossowski, *Inspiracje sztuką Japonii w malarstwie i grafice polskich modernistów*, Katalog wystawy, Muzeum Narodowe w Kielcach, Muzeum Narodowe w Krakowie, Kielce, Kraków 1981.

²⁷ M. Murase, *Sześć wieków malarstwa japońskiego. Od Sesshū do artystów współczesnych*, przeł. K. Maleszko, Arkady, Warszawa 1996.

²⁸ T. Screech, *Erotyczne obrazy japońskie 1700–1820. Przestrzeń przepływającego świata*, przeł. B. Romanowicz, W. Laskowska, J. Wolska-Lenarczyk, Universitas, Kraków 2002.

²⁹ W. Kotański, *Sztuka Japonii*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1974.

³⁰ J. Tubielewicz, *Nara i Kioto*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1983.

³¹ M. Kanert, *Starożytna Japonia. Miejsca, ludzie, historia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.

³² T. Barucki, *Architektura Japonii*, Arkady, Warszawa 1988.

³³ J.M. Rodowicz, *Pięć wcieleń kobiety w teatrze nō*, Wydawnictwo Pusty Obłok, Warszawa 1993.

³⁴ M. Melanowicz, *Literatura japońska. Od VI do połowy XIX w.*, dz. cyt.